OZOD SHARAFIDDINOV ILMIY MEROSI: MILLIY ADABIY TAFAKKUR VA TANQIDIY MEZONLAR UYG‘UNLIGI

Mo‘ydinova Muqaddasxon Ziyovuddin qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ozod Sharafiddinovning ilmiy-adabiy merosi o‘zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyoti, badiiylik mezonlari va milliy tafakkurni yangilash jarayonlari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi. Olimning “Zamon. Qalb. Poeziya”, “Adabiy etyudlar”, “Talant – xalq mulki”, “Cho‘lponni anglash” va “Ijodni anglash baxti” kabi asarlarida shakllangan tanqidiy konsepsiya, ijodkor shaxsiga munosabat, badiiy asarni estetik va ma’naviy mezonlarda baholash tamoyillari yoritiladi. Shuningdek, Sharafiddinovning mustaqillik davrida adabiy merosni qayta idrok etish, milliy xotirani tiklash va o‘zbek adabiyotini jahon adabiy jarayoni bilan bog‘lashdagi ilmiy xizmatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ozod Sharafiddinov, adabiy tanqid, ilmiy meros, milliy tafakkur, badiiylik, estetik mezon, Cho‘lpon, ijodkor shaxsi, adabiy jarayon, talqin.

Annotation: This article examines Ozod Sharafiddinov’s scholarly and literary legacy in connection with the development of Uzbek literary criticism, aesthetic criteria and the renewal of national literary thought. Particular attention is paid to the critical principles developed in such works as “Zamon. Qalb. Poeziya”, “Adabiy etyudlar”, “Talant – xalq mulki”, “Cho‘lponni anglash” and “Ijodni anglash baxti”. The study discusses his interpretation of the creative personality, his aesthetic and ethical criteria for evaluating literature, and his contribution to the reassessment of literary heritage during the independence period. The significance of his approach for connecting Uzbek literature with the broader world literary process is also highlighted.

Keywords: Ozod Sharafiddinov, literary criticism, scholarly legacy, national thought, aesthetic criterion, Cho‘lpon, creative personality, literary process, interpretation.

Аннотация: В статье научно-литературное наследие Озода Шарафиддинова рассматривается в связи с развитием узбекской литературной критики, эстетических критериев и обновлением национального художественного мышления. Анализируются принципы, сформировавшиеся в книгах «Zamon. Qalb. Poeziya», «Adabiy etyudlar», «Talant – xalq mulki», «Cho‘lponni anglash» и «Ijodni anglash baxti»: отношение к личности творца, оценка художественного произведения по эстетическим и нравственным критериям, историческое переосмысление литературного наследия. Особое

внимание уделяется роли учёного в восстановлении национальной памяти и включении узбекской литературы в контекст мирового литературного процесса.

Ключевые слова: Озод Шарафиддинов, литературная критика, научное наследие, национальное мышление, художественность, эстетический критерий, Чулпан, личность творца, литературный процесс, интерпретация.

O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixida Ozod Sharafiddinov nomi adabiy jarayonni faqat kuzatgan munaqqid emas, balki uning estetik mezonlarini yangilashga faol ta’sir ko‘rsatgan tafakkur sohibi sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning ilmiy merosi XX asrning ikkinchi yarmi va mustaqillik davri adabiy hayotidagi murakkab o‘zgarishlarni o‘zida mujassam etadi. Sharafiddinov uchun tanqidning vazifasi asarga hukm chiqarish emas, balki ijodning ichki qonuniyatini anglash, iste’dodning tabiatini ochish va kitobxonning estetik didini tarbiyalashdan iborat edi. Shu sababli uning maqola va kitoblarida badiiy matn, ijodkor shaxsi, davr ruhi hamda milliy ma’naviyat bir-biridan ajratilmagan yaxlit ilmiy-estetik tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Olimning dastlabki yirik ilmiy izlanishlaridan biri bo‘lgan “Zamon. Qalb. Poeziya” kitobi o‘zbek she’riyatini badiiylik qonuniyatlari asosida baholash zaruratini qat’iy kun tartibiga olib chiqdi [1]. Unda she’rning mavzusi yoki ijtimoiy chaqirig‘idan ko‘ra, uning inson qalbini qay darajada kashf etishi, badiiy shakl va mazmunning uzviyligi, poetik fikrning yangiligi muhim mezon sifatida ilgari surildi. Bu qarash o‘sha davr tanqididagi sxematik baholash usullariga muqobil estetik pozitsiyani shakllantirdi. Sharafiddinov she’riyatda zamonaviylikni faqat davr voqealarini sanash bilan emas, inson ruhiyatidagi yangi kechinma va tafakkur shakllarini ifodalash bilan bog‘ladi. Shu tariqa u tanqidni mafkuraviy sharhdan badiiy hodisaning mohiyatini izohlovchi ilmiy faoliyat darajasiga ko‘tarishga intildi.

“Adabiy etyudlar” va “Iste’dod jilolari” singari to‘plamlarda Sharafiddinovning ijodkor shaxsini o‘rganishga qaratilgan usuli yanada ravshanlashadi [2]. U Abdulla Qahhor, Zulfiya, Oybek, Mirtemir va boshqa ijodkorlar haqida fikr yuritar ekan, ularning asarlaridagi alohida badiiy xususiyatni muallif xarakteri, hayotiy tajribasi va estetik e’tiqodi bilan bog‘lab talqin qiladi. Bunday yondashuv adabiy portret janriga ilmiy mazmun bilan birga jonli psixologik rang ham beradi. Munaqqid uchun ijodkorning tarjimai holi mustaqil ma’lumotlar yig‘indisi emas, balki asarning ma’no qatlamlarini ochishga xizmat qiladigan kontekstdir. Shuning uchun uning adabiy portretlarida shaxs va matn, hayotiy tajriba va poetik uslub, xarakter va estetik tanlov o‘zaro bir butun holda tahlil qilinadi.

Sharafiddinov ilmiy merosining markaziy tushunchalaridan biri iste’dod masalasidir. “Talant – xalq mulki” nomining o‘ziyoq munaqqidning ijodkor mas’uliyatiga doir qarashini ifodalaydi [3]. Uningcha, iste’dod shaxsiy imkoniyat bo‘lishi bilan birga jamiyatning ma’naviy boyligidir; shu sababli ijodkor badiiy

haqiqatga, tilga va kitobxon oldidagi mas’uliyatga sodiq bo‘lishi lozim. Bu nuqtayi nazar tanqidchidan ham xolislik va jasorat talab qiladi. Sharafiddinov adabiy jarayondagi e’tirof etilgan nomlarga ham tayyor obro‘ mezoni bilan emas, asarning real badiiy darajasidan kelib chiqib yondashishga intildi. Ana shu talabchanlik uning tanqidiy uslubiga polemik ruh, dalillilik va mustaqil fikr xususiyatini berdi.

Mustaqillik arafasi va undan keyingi yillarda Ozod Sharafiddinov ilmiy faoliyatida tarixiy xotirani qayta tiklash yo‘nalishi kuchaydi. “Cho‘lponni anglash” asari buning yorqin namunalaridan biridir [4]. Cho‘lpon merosiga murojaat qilish olim uchun faqat bir shoir ijodini qayta baholash emas, balki milliy adabiyot tarixidagi uzilishlarni bartaraf etish, badiiy tafakkurning tabiiy davomiyligini tiklash vazifasi edi. Sharafiddinov Cho‘lponni siyosiy tamg‘alar doirasidan chiqarib, avvalo yuksak estetik tafakkur egasi, inson va Vatan erkinligini teran his etgan san’atkor sifatida talqin qildi. Bunday yondashuv mustaqillik davri adabiyotshunosligida tarixiy shaxsni mafkuraviy qolipdan xoli, matn va davr haqiqatiga tayangan holda o‘rganish tamoyilining mustahkamlanishiga xizmat qildi.

Olimning “Ijodni anglash baxti” kitobi uning ko‘p yillik tanqidiy tajribasini umumlashtirgan yirik ma’naviy-ilmiy hodisadir [5]. To‘plamdagi maqola, esse va adabiy suhbatlarda XX asr o‘zbek adabiyoti yangicha nuqtayi nazardan qayta o‘qiladi. Bu asarda Sharafiddinovning tanqidiy tafakkuri faqat filologik tahlil bilan cheklanmay, madaniyat, tarix, axloq va insoniy mas’uliyat masalalarini ham qamrab oladi. U ijodkor shaxsini umumiy insoniy mezonlarda baholashga, o‘zbek adabiyotini jahon adabiyotidagi estetik tajribalar bilan muloqotda ko‘rishga intiladi. Natijada tanqid ilmiy izoh bilan ma’rifiy esse, xotira, suhbat va falsafiy mushohadani birlashtirgan ko‘p qatlamli janriy tizimga aylanadi.

Sharafiddinovning ilmiy metodida matnga yaqin turish tamoyili muhimdir. U asarni umumiy g‘oyaviy hukmlar bilan cheklab qo‘ymay, obraz, detal, ohang, kompozitsiya va uslub singari badiiy unsurlar orqali muallif konsepsiyasini ochishga harakat qiladi. Shu bilan birga, uning tahlilida “badiiylik” mavhum tushuncha emas: bu so‘zning aniqligi, hayotiy kuzatuvning ishonarliligi, inson ruhiyatining haqqoniyligi va estetik ta’sir kuchi orqali namoyon bo‘ladigan yaxlit sifatdir. Munaqqidning bu pozitsiyasi adabiy asarni faqat mazmun bayoni yoki ijtimoiy vazifasi asosida baholashga qarshi turadi. Ayniqsa, bugungi ilmiy tahlilda uning matn bilan dalillash, asarning ichki mantiqiga tayanish odati metodologik ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Ozod Sharafiddinov merosida milliy va jahon adabiy tafakkurining o‘zaro aloqasi ham yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. U o‘zbek adabiy jarayonini yopiq hodisa sifatida emas, jahon estetik tajribasi bilan qiyosda rivojlanadigan tirik tizim deb ko‘radi. Tarjimonlik faoliyati, jahon adabiyotiga qiziqishi va “Jahon adabiyoti” jurnalidagi muharrirlik tajribasi uning tanqidiy qarashlariga keng komparativ ufq berdi. Buning natijasida olim milliy adabiyotdagi hodisalarni umumjahon badiiy mezonlari

bilan solishtira oldi, biroq bunday qiyos milliy o‘ziga xoslikni inkor etish emas, aksincha, uning qadrini aniqroq ko‘rsatish vositasiga aylandi. Bu xususiyat Sharafiddinov ilmiy merosini zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslik uchun ham muhim manbaga aylantiradi.

Sharafiddinovning ilmiy uslubida insoniy pozitsiya bilan professional tahlil o‘rtasida kuchli uyg‘unlik mavjud. Uning tanqidiy hukmlari ko‘pincha qat’iy bo‘lsa-da, asosiy maqsad ijodkorni inkor etish emas, adabiyotning talab darajasini ko‘tarishdir. Shu bois u tanqidni ijodga qarshi kuch emas, ijodiy jarayonning o‘zini anglash va takomillashtirishga xizmat qiladigan hamkor tafakkur shakli deb tushunadi. Olimning mustaqil fikrlash madaniyati, adabiy hodisaga tayyor stereotip bilan emas, dalil va estetik sezgi bilan yondashishi bugungi filolog talaba uchun ayniqsa muhim. Uning merosini o‘rganish tanqidiy o‘qish, bahs yuritish, ilmiy dalillash va badiiy didni shakllantirishga yordam beradi.

Sharafiddinov tanqidining ta’sirchanligini belgilaydigan yana bir xususiyat uning ilmiy tilidir. Munaqqid murakkab nazariy masalalarni terminlar ortiga yashirmaydi; tushunchani badiiy misol, qiyos va aniq kuzatuv bilan ochishga intiladi. Shu bois uning maqolalarida ilmiy aniqlik publitsistik harorat bilan uyg‘unlashadi. Polemik ohang mavjud bo‘lsa-da, u dalilsiz keskinlikka emas, o‘quvchini fikrlashga majbur etuvchi savol va qiyosga tayanadi. Bunday uslub adabiy tanqidning ommaviy ma’rifiy vazifasini ham kuchaytiradi: professional filolog uchun metodologik kuzatuv bo‘lgan fikr oddiy kitobxon uchun ham tushunarli estetik mezonga aylanadi. Aynan shu ravon va mas’uliyatli ilmiy nutq Sharafiddinov asarlarini turli avlod vakillari tomonidan qayta o‘qiladigan manbaga aylantirgan omillardan biridir.

Olimning merosi alohida kitoblar yig‘indisidan ko‘ra kengroq hodisa – tanqidiy fikrlash maktabidir. Uning amaliy tahlillarida asarni diqqat bilan o‘qish, matndagi muvaffaqiyat va nuqsonni umumiy obro‘dan ajratib baholash, ijodkorni tarixiy sharoitda tushunish va ayni paytda estetik mas’uliyatni talab qilish tamoyillari izchil ko‘rinadi. Bu tamoyillar keyingi o‘zbek adabiy tanqidida ham muhim metodik mezon sifatida davom etdi. Sharafiddinov tajribasi tadqiqotchiga bir manbaga qaram bo‘lib qolmaslik, matn, biografiya, tarixiy vaziyat va jahon adabiy tajribasini birgalikda ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi. Shu sabab uning ilmiy merosini o‘rganish faqat tarixiy qiziqish emas, zamonaviy adabiy hodisalarni baholashda ham ishlaydigan tanqidiy metodni egallash demakdir.

Xulosa qilib aytganda, Ozod Sharafiddinovning ilmiy merosi o‘zbek adabiy tanqidchiligida estetik mezon, milliy xotira va erkin ilmiy tafakkurni birlashtirgan yirik maktab sifatida qadrlanadi. U she’riyat va nasr tahlilida badiiylikni bosh mezonga aylantirdi, ijodkor shaxsini matn va davr bilan uzviy bog‘liq holda talqin qildi, Cho‘lpon singari adiblar merosini yangi tarixiy ong asosida qayta tiklashga hissa qo‘shdi. Mustaqillik yillaridagi asarlarida esa milliy adabiyotning jahon madaniyati

bilan muloqot imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu jihatdan Sharafiddinov merosi faqat adabiyot tarixi uchun emas, bugungi ilmiy fikrlash, filologik ta’lim va tanqidiy tafakkur madaniyati uchun ham barqaror metodologik manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharafiddinov O. Zamon. Qalb. Poeziya. – Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1962.
2. Sharafiddinov O. Adabiy etyudlar. – Toshkent, 1968.
3. Sharafiddinov O. Talant – xalq mulki. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1979.
4. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1994.
5. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Sharq, 2004. – 640 b.
6. Sharafiddinov O. Go‘zallik izlab. – Toshkent, 1985.
7. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.